

Aristòtil (Estagira, Tràcia 384 aC — Calcídia, Eubea 322 aC)

Filòsof i científic grec, un dels esperits més potents i influents de la història. A la mort del mestre Plató (374), Aristòtil visqué a Assos i a Mitilene. En 343-342 aC Filip de Macedònia li encarregà l'educació d'Alexandre.

Quan Alexandre fou nomenat regent (340), Aristòtil, després d'una estada de quatre o cinc anys a Estagira, tornà a Atenes, on fundà una escola pròpia, el Liceu. Les seves lliçons eren impartides tot passejant amb els deixebles sota els pòrtics o pel jardí: d'aquí ve el terme de *peripatètica* aplicat a l'escola (*peripateín*, en grec 'passejar'). L'obra escrita d'Aristòtil pot ésser dividida en tres grans seccions: diàlegs, col·leccions de materials i obres científiques. Llevat de la *Constitució d'Atenes* (única de conservada de les 158 descripcions de constitucions gregues), tots els escrits conservats pertanyen a la tercera secció. Els diàlegs són de l'època de l'Acadèmia. L'*Órganon* és el conjunt dels tractats de lògica. Són obres de filosofia natural: *Física*, *Del cel*, *De la generació i de la destrucció* i *Dels meteors*. Sobre psicologia: *De l'ànima* i els tractats denominats *Parva naturalia*. D'història natural: *Història dels animals*, *De les parts dels animals*, *Del moviment dels animals* i *De la generació*

dels animals. La *Metafísica* tracta de les qüestions més generals. La moral és recollida en tres tractats: l'*Ètica a Nicòmac*, la *Gran Moral* i l'*Ètica a Eudem*. Finalment hi ha la *Política*, la *Retòrica* i la *Poètica*. Per a Aristòtil la realitat autèntica són les coses concretes (*substàncies*). A la doctrina metafísica de la substància correspon la concepció lògica de les *categories*. "L'ésser es diu de moltes maneres": com a substància, quantitat, qualitat, relació, lloc, temps, posició, estat, acció o passió. Substància és "allò que no pot ésser afirmat d'un subjecte, però del qual tota cosa és afirmada"; les altres categories, per contra, pressuposen sempre una substància de la qual són afirmades. La lògica (que ell anomenava *analítica*) no és pas una ciència substantiva, sinó un instrument (en grec *órganon*): no és una simple lògica formal, sinó tota una teoria de la ciència. Distingeix la deducció de la inducció i desenvolupa una teoria bastant completa d'una forma de raonament deductiu: el *sil·logisme*. La lògica aristotèlica ha estat l'aportació fonamental a aquesta ciència fins al s XIX. Aristòtil replanteja el problema essencial del naturalisme pre-socràtic: com explicar el canvi. Introdueix dos parells de conceptes destinats a exercir un paper important: *matèria* i *forma*, *potència* i *acte*. No existeix cap matèria sense una mínima determinació formal; la matèria més elemental és la dels quatre elements (foc, aire, aigua, terra). La forma en Aristòtil era l'organització peculiar d'una matèria. Considerat dinàmicament, el canvi és el pas de la *potència* a l'*acte*. La potència és a l'acte com la possibilitat ho és a la realització. La potència és correlatiu a de la matèria, i l'acte de la forma. L'actualització d'una realitat és feta en virtut de les *causes*. Aristòtil en reconeix quatre: *causa material*, *causa formal*, *causa eficient* i *causa final*. Segons l'*astronomia* aristotèlica, la Terra, immòbil, és al centre de l'univers, compost de cinquanta-nou esferes concèntriques. La més alta de les quals, la dels estels fixos, es mou en virtut d'un primer motor immòbil, Déu. Darwin deia de Linné i de Cuvier que no eren sinó escolars en comparació d'Aristòtil. *Biologia* i *psicologia*, per a Aristòtil, són inseparables; l'*ànima* és principi de vida en general. Cal distingir diversos tipus d'ànima: la *nutritiva*, pròpia de les plantes; la *sensitiva*, pròpia dels animals, i la *racional*, pròpia dels homes. Entre cos i ànima hi ha la relació de matèria a forma. L'ànima no té parts, sinó *facultats*. La facultat intel·lectiva té dos aspectes: l'*intel·lecte passiu*, que assimila les formes intel·ligibles, i l'*intel·lecte actiu*, que és comú per a tots els homes. *Ètica* i *Política* són lligades perquè el bé de l'individu i el de l'estat són inseparables (tot i que Aristòtil posa l'accent sobre l'individu). La *Política* comença defensant l'estat contra la concepció sofística de l'estat com a construcció convencional. Per a Aristòtil, la ciutat-estat grega és la forma més

elevada possible de la vida social. Admet l'esclavitud com a institució natural, basada en diferències inherents als individus. Classifica les constitucions en correctes i desviades. Les primeres són: monarquia, aristocràcia i timocràcia (segons que governi un de sol, uns quants o la majoria). Les formes desviades corresponents són: tirania, oligarquia i democràcia. La *Retòrica* és un manual per a l'ús de l'orador. La *Poètica* és una obra estètica, especialment sobre la tragèdia i l'epopeia. El fi de la tragèdia és la *catarsi*, és a dir, la purgació de la pietat i la por.

aristotelisme *FILLOS*

Doctrina d'**Aristòtil** i els aspectes d'aquesta doctrina que han influït en el pensament d'altres filòsofs i escoles. La influència d'Aristòtil ha estat considerable al llarg de la història, i s'exercí primer sobre el Liceu: és el que hom anomena escola peripatètica. L'aristotelisme penetrà a la facultat d'arts de París i es confongué amb l'averroisme. Al costat de l'averroisme, i sovint en contra d'ell, la filosofia i la teologia escolàstica intentaren assimilar Aristòtil: en aquesta línia hom situa l'obra d'Albert Magne i de Tomàs d'Aquino. La concepció cosmològica d'Aristòtil fou la base directa de la física occidental del s XIII. Igualment, la seva biologia dominà el panorama de les ciències biològiques d'aquell segle. En zoologia i botànica, els models de l'època foren també d'Aristòtil i Teofrast, amb les seves classificacions. Al s XIV, començaren a sorgir certes oposicions en l'aspecte de la física (Hasday Cresques, Albert de Saxònia i Buridan) i en l'aspecte filosòfico-teològic (Occam). Amb el Renaixement aquesta influència entrà cada vegada més en crisi. En física, els conceptes bàsics d'Aristòtil, moviment, lloc, temps i natura, criticats ja per Nicolau de Cusa i Da Vinci, foren abandonats per la ciència moderna. Als Països Catalans, igual com a la resta de l'Europa occidental, durant l'edat mitjana, els texts d'Aristòtil foren utilitzats juntament amb els de Porfiri, Boeci i, sobretot des del s XIII, amb els de Pere Hispà. Entre els més fervents aristotelistes medievals hi hagué el carmelità perpinyanès Guiu de Terrena (?-1342), i, entre els qui combateren el pensament aristotèlic, hi hagué el canonge tortosí Joan Marbres, escotista. Al començament del s XV, circulà ja una versió catalana d'una obra d'Aristòtil, les *Ètiques*, inclosa en la versió del *Tresor* de Brunetto Latini feta per Guillem de Copons. Des de mitjan s XV es divulgaren, particularment al Principat de Catalunya, les traduccions de Leonardo Bruni d'Arezo: les *Ètiques* foren traduïdes al català per un traductor anònim i al castellà pel príncep de Viana, Carles d'Aragó; les *Econòmiques* foren traduïdes al català, el 1477, per Martí de Vici na. Jacques Lefèvre d'Étaples, propugnador d'un retorn a l'Aristòtil clàssic, tingué com a deixebles, entre d'altres, Pere Joan Oliver (?-1553), erasmista, editor d'Aristòtil en grec (París 1538), i Joan Gelida (?-1551). Dins l'aristotelisme clàssic es trobaven, als ambients universitaris de València i de Barcelona, molt lligats durant la segona meitat del s XVI: Antoni Joan Andreu, Narcís Gregori, Francesc Escobar (que traduï al llatí la *Retòrica* d'Aristòtil), Joan Baptista Montllor, Pere Joan Montsó, Joan Lluís Vileta, Antoni Jordana, Antic Roca i Dionís Jeroni Jorba. El més destacat, dels aristotèlics catalans, fou el valencià Pere Joan Nunyes (?-1602), que escriví una *Oratio de causis obscuritatis Aristotelicae et de illarum remediis* (València 1554) i *De Vita Aristotelis ex veteri traslatione* (Barcelona 1594). El peripatetisme escolàstic, al final del s XVI i durant la primera meitat del s XVII, continuà encara amb una certa vitalitat. Les sectes aristotèliques s'uniren davant els atacs de la filosofia moderna. A València Gregori Maians (1679-1781) i Andreu Piquer (1711-?) intentaren de conciliar Aristòtil amb el pensament modern. La renovació escolàstica promoguda des del 1748 pel dominicà, i després cardenal, Joan Tomàs de Boixadors revalorà l'aristotelisme.

Bacon, Roger (Ilchester ~1214 — Oxford ~1294)

Filòsof anglès franciscà, anomenat *Doctor mirabilis*. Professor a Oxford (1251-57), fou obligat a deixar l'ensenyament. Escriví l'*Opus maius*, la seva obra principal, l'*Opus minus*, l'*Opus tertium* i el *Compendium studii philosophiae* fins que les seves idees astrològiques foren englobades en les proposicions condemnades pel bisbe Tempier (1277). Deixà inacabat el *Compendium studii theologiae* (~1292). Malgrat que féu una reducció de les arts i la filosofia a la teologia, no menyspreà ni la filosofia ni les altres ciències. Bacon, amb esperit innovador, afirmà la necessitat de les matemàtiques i del mètode experimental i féu experiències d'alquímia i d'òptica (descobrí els focus dels miralls còncaus), i ideà ginys diversos.

Guillem d'Occam (Occam, Surrey ~1290 — Munic 1349)

Teòleg i filòsof anglès. Franciscà, ensenyà a Oxford. Denunciat davant Joan XXII pels comentaris als llibres de les *Sentències* de Pere Llombard, fou citat a Avinyó (1324). Refugiat a la cort de Lluís de Baviera, defensà la necessitat d'una pobresa evangèlica en l'Església i negà el poder temporal del papa. La seva teologia política marcà una ruptura definitiva amb la idea unitària de la cristiandat medieval. En teologia i en filosofia, per tal de salvar la transcendència del Déu cristià, s'oposà al racionalisme greco-àrab i defensà una comprensió nominalista dels universals. Es decantà cap a una separació radical entre les veritats de la raó i les de la fe. Dins la seva producció filosòfica es destaquen la *Summa totius logicae* (~1328), els *Quodlibeta septem* i diverses obres sobre llibres d'Aristòtil.

Tomàs d'Aquino sant (castell de Rocca-secca, prop d'Aquino, Laci 1225 — Fossa-nova, Laci 1274)

Teòleg i filòsof. El 1243 ingressà a l'orde de predicadors. Deixeble d'Albert Magne a París i a Colònia (1245-48 i 1248-52), inicià després el seu ensenyament a París, que interrompé durant una estada a Itàlia (1259-68), al servei de la cúria pontifícia; a partir del 1272 ensenyà a Nàpols. Canonitzat el 1323 i proclamat doctor de l'Església el 1567 i patró de les escoles catòliques el 1880, és el representant més característic de l'escolàstica. És autor de nombroses obres filosòfiques, exegètiques i teològiques que van des de la lectura de texts bàsics a la controvèrsia pública i a les summes. Entre les primeres cal assenyalar la interpretació literària i conceptual del *Llibre de les Sentències* de Pere Llombard i les d'Aristòtil, Boeci i el Pseudo-Dionís i, sobretot, els comentaris bíblics. Al marge del seu ensenyament, Tomàs escriví dues summes, la *Summa contra gentiles* (1259-64), anàlisi crítica de les filosofies i teologies anteriors, i la *Summa theologiae* (1267-74). La significació de Tomàs d'Aquino en la història del pensament occidental és determinada sobretot per la inspiració general d'aquesta empresa teològica, caracteritzada per una confiança activa en la raó i per una referència constant a la natura. Segons Tomàs, si la paraula de Déu és enunciada en termes i conceptes humans, és en la lògica d'aquesta humanització que la raó humana posa en joc els seus recursos, en una elaboració conscient i orgànica, fins al punt de constituir, en el sentit aristotèlic de la paraula (no en el sentit modern), una "ciència" sobre Déu.

Dolcí (Dulcino)

Famós heresiarca de Novara (Itàlia), cap d'una secta al segle XIV. El Papa Climent V el va fer cremar a la foguera juntament amb la seva dona l'any 1307, després d'una croada que s'havia decretat contra els seus seguidors, els dolcinistes, un any abans. Eren coneguts per mostrar-se partidaris de celebrar el goig de la creació enmig d'una gran llibertat personal, inclosa la sexual.

Pere Abelard (Le Pallet, Nantes, Bretanya, 1079 – Châlons-sur-Saône, Borgonya, 1142)

Filòsof i teòleg. Estudià dialèctica i retòrica amb Guillem de Champeaux i teologia amb Anselm de Laon. De molt jove fundà diverses escoles i adquirí una gran fama. Instal·lat a París, s'enamorà d'Heloïsa i fugí amb ella; però fou castrat per ordre de l'oncle de la seva amant, Fulbert. Es féu religiós i continuà ensenyant filosofia i teologia, de monestir en monestir, fins a la seva mort. D'aquesta època daten les cèlebres cartes d'amor a Heloïsa, que han tingut fortuna literària i han estat molt traduïdes. Els amors d'Abelard i Heloïsa han constituït un tema literari, fecund sobretot en el període romàntic. Amb la seva obra *Sic et non* (1122) inaugurà un mètode característic de l'escolàstica: la contraposició d'autoritats prèvia la reflexió pròpia. En la qüestió dels universals s'oposà al realisme de Guillem de Champeaux i al nominalisme de Roscelin, i adoptà un conceptualisme moderat segons el qual la universalitat no és sinó una funció lògica de determinades paraules. Igual que els realistes moderats, admetia un fonament de l'universal en les coses, o status. La seva ètica reduïa la moralitat de l'acte a la de la intenció. Tendia a veure en el cristianisme una veritat que enclou totes les altres. Fou combatut per Bernat de Clairvaux, i algunes de les seves tesis foren condemnades als concilis de Soissons (1121) i de Sens (1140). És autor de diverses obres de Teologia (*De unitate et trinitate divina*, *Theologia christiana*), de lògica (*Dialectica*), d'ètica (*Scito teipsum*) i d'una autobiografia (*Historia calamitatum*).

Chiara de Montefalco, santa (Montefalcone, Itàlia, 1268 – 1308)

Hagiografia. Sembla ser que ja des de molt petita hauria donat mostres de gran espiritualitat. L'any 1295, en morir la seva germana, va ser escollida per substituir-la com a abadessa en el monestir de la Santa Croce. Allà es va distingir pel seu tracte generós amb la comunitat, per les seves obres de caritat i pels seus actes de mortificació i penitència. Els seus biògrafs no s'acaben de posar d'acord sobre si va pertànyer a l'orde dels franciscans o dels agustins. Semblaria ser que, de joveneta i juntament amb la seva germana, s'hauria ajuntat amb d'altres noies al tercer orde de Sant Francesc, fent vida retirada sense apartar-se del món. Més tard, aprofundint aquest camí, desitjant abandonar el món i retirar-se, el bisbe de Spoleto li hauria aconsellat entrar a l'orde regular dels agustins. Va ser canonitzada pel papa Lleó XIII l'any 1881 i la seva festa se celebra el 18 d'agost.